



***Р. Ш. Бабанли***

*кандидат юридичних наук,  
начальник управління правової  
роботи Вищого спеціалізованого суду  
України з розгляду цивільних  
і кримінальних справ*



***А. В. Радзівіл***

*начальник управління організаційного  
забезпечення діяльності Голови  
та заступників Голови суду  
Вищого спеціалізованого суду України  
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

## ЩОДО СУТНОСТІ ЕКСТРАТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Посилення міжнародних зв'язків зумовлює поглиблення міжнародно-правової взаємодії держав не лише в разі регламентації норм, що віднесені до галузей приватного права, а й при визначенні шляхів подальшого розвитку галузей публічного права. Глобалізація та інтеграція держав у численні міжнародні об'єднання вимагають запровадження ефективних механізмів кримінально-правового реагування на злочини, які можуть супроводжувати згадані міжнародні тенденції. Таке реагування має передбачати два аспекти: невідворотність покарання за злочини у випадках, передбачених міжнародними договорами, а також належна кримінально-правова охорона державою своїх інтересів та інтересів своїх громадян. Другий із наведених аспектів останнім часом набуває особливої актуальності та обговорюється в науковій літературі, зокрема в контексті «Юрисдикції довгої руки» Акта Патріота США [1].

Питання екстратериторіальної юрисдикції тісно пов'язані із процесуальними питаннями міжнародної правової допомоги у кримінальних справах, зокрема екстрадиції. Однак наявність процесуальної можливості взаємної допомоги держав у кримінальних справах не вирішує усіх питань застосування універсального та реального принципів, які слід розглядати виключно у матеріально-правовій площині, ці принципи не нівелюють міжнародно-правове співробітництво як процесуально-правовий інститут, а тому їх слід розглядати паралельно.

Зауважимо, що в юридичній науці аргументовано акцентується увага на тому, що свавільне беззастережне поширення юрисдикції однієї держави на питання, які належать до юрисдикції іншої держави (екстратериторіальна юрисдикція), може бути оцінено як порушення принципів міжнародного права, зокрема принципів невтручання у внутрішні справи та суверенної рівності держав. Саме тому, висвітлюючи питання екстратериторіальної юрисдикції, пропонується виокремлювати два аспекти: активну екстратериторіальну юрисдикцію та пасивну, яка виявляється лише у проголошеному національним законом праві держави поширювати свою юрисдикцію на вирішення питань, які повинні вирішуватися іншою державою [1].

Слід погодитись із тим, що держави не повинні претендувати на встановлення і здійснення своєї юрисдикції щодо справ, які їх ніяк не стосуються. Укладення міжнародних договорів, що розмежовують юрисдикції держав або надають пріоритет одній із них, значною мірою допомагає вирішити проблеми, зумовлені конкуренцією [2, с. 12].

С. В. Перемот стверджує, що дискусія стосовно обмеження суверенних прав держави виключно її територією, що ведуться у доктрині міжнародного права протягом ХІХ ст., була остаточно завершена після рішення, винесеного Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі *Lotus*, в якому наявність у держави екстратериторіальної юрисдикції була не лише підтверджена з точки зору міжнародного права, але також поширена фактично на всі випадки, що не підпадають під дію деякої «встановленої в міжнародному праві заборони» [3, с. 555].

Є. О. Письменський виокремлює такі елементи стандарту *Lotus*: 1) принципове визнання припустимості, з точки зору міжнародного права, здійснення державою екстратериторіальної юрисдикції; 2) широкий розсуд держави щодо випадків та умов (моделей та процедур) здійснення екстратериторіальної юрисдикції; 3) заборона здійснення екстратериторіальної юрисдикції лише тоді, коли це суперечить «імперативній забороні», що міститься в міжнародному праві [4].

Разом із тим для унеможливлення беззастережного та безумовного втручання однієї держави в юрисдикцію іншої в міжнародному середовищі з'явилося правило, відповідно до якого держава може здійснювати екстратериторіальну юрисдикцію стосовно злочинів лише тоді, коли існує істотний зв'язок зі злочином, який надає юрисдикційний пріоритет перед іншими державами. Згідно з практикою держав такий зв'язок існує, якщо злочин вчинено: 1) громадянином держави (активний особистий принцип); 2) проти громадянина держави (пасивний особистий принцип); 3) стосується життєво важливих інтересів держави (охоронний принцип) [5].

У цьому контексті А. А. Маєвська стверджує, що порушення норм *jus cogens* (*право примушувати*), до яких належать норми про злочини проти людяності, є злочином, стосовно якого може здійснювати юрисдикцію будь-

яка держава. Це можливо за наявності в держави законодавства, на основі якого національні суди можуть здійснювати універсальну юрисдикцію щодо злочинів проти людяності [6, с. 4].

Однак підстава екстратериторіальної юрисдикції не обмежується лише вчиненням злочину проти людяності. Як зазначає С. М. Вихрист, зміст і значення універсального принципу викладено у двох основних тлумаченнях. Для обох характерним є поширення національної юрисдикції на порушення, скоєні на території інших держав, з огляду на вид порушення або групу цінностей, які є об'єктом посягання. Згідно з першим тлумаченням екстратериторіальна юрисдикція застосовується до правопорушників незалежно від їх громадянства чи підданства, які скоїли такі діяння, що їх кожне цивілізоване суспільство вважає злочинними. За іншим тлумаченням принцип діє щодо злочинів, безпосередньо визначених звичайним міжнародним правом або багатосторонніми угодами [7, с. 12].

Ці правовідносини в Україні регулюються і нормами КК. Результати аналізу ст. 8 КК дозволяють науковцям стверджувати, що «іноземці та особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини, передбачені КК, за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК лише у випадках, коли: 1) це прямо передбачено міжнародними договорами (*універсальний принцип*); 2) вчинені ними злочини є особливо тяжкими і спрямованими проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України (*реальний принцип*) [8, с. 82].

Враховуючи наведене, норму КК, яка допускає можливість притягнення до кримінальної відповідальності іноземців, які вчинили злочин за межами України, потрібно сприймати як проголошене державою право на вирішення цього питання, а не як таку, що допускає активне беззастережне вчинення дій, спрямованих на втручання в юрисдикцію іншої держави. Така можливість може бути реалізована винятково за умови існування відповідних механізмів міжнародно-правової допомоги.

Очевидним є те, що неналежне регулювання універсального і реального принципів може призвести до уникнення кримінальної відповідальності особами, які вчинили злочини, що мають значний ступінь суспільної небезпечності, а також унеможливить належну реалізацію охоронної функції держави.

Застосування цих принципів має важливе значення у боротьбі з безкарністю та протидії злочинності. Ці принципи передбачають розвиток взаємної участі держав у реагуванні на випадки вчинення злочинів, що мають істотний ступінь суспільної небезпеки, а тому особливостям їх закріплення в національному законодавстві має бути приділено значну увагу. Відсутність у різних державах єдиного загальноприйнятого підходу до врегулювання суспільних відносин у цій сфері зумовлює необхідність здійснення аналізу способів закріплення та умов екстратериторіальної юрисдикції для боротьби з безкарністю діянь, вчинених іноземцем на території іншої держави.

Статтею 8 КК встановлено такі умови, за наявності яких дія закону про кримінальну відповідальність поширюється на іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні та вчинили злочин на території іншої держави: 1) у випадках, передбачених міжнародними договорами; 2) тяжкий або особливо тяжкий злочин вчинено проти прав і свобод громадян України; 3) тяжкий або особливо тяжкий злочин вчинено проти інтересів України.

Вивчення досвіду держав — членів ООН, який відображено в документах 67-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, дозволяє виокремити такі шляхи закріплення юрисдикції держав щодо іноземців та осіб без громадянства, які вчинили злочин за межами території відповідної держави:

1) встановлення вичерпного переліку діянь: торгівля людьми, геноцид, піратство (Республіка Гана);

2) використання узагальнених формулювань, а саме: злочини проти людяності, злочини проти міжнародного права, військові злочини (Королівство Швеція, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Панама);

3) покладення критерію ступеня тяжкості злочину в основу вирішення питання застосування екстратериторіальної юрисдикції (Королівство Швеція).

Стосовно доцільності рецепції таких шляхів у законодавство України слід зазначити таке.

На нашу думку, внесення змін щодо законодавчого закріплення умов екстратериторіальної юрисдикції в Україні шляхом встановлення вичерпного переліку діянь є недоцільним. За результатами аналізу досвіду зарубіжних держав та висновків міжнародних організацій можна констатувати відсутність загальноприйнятого підходу до визначення переліку таких діянь, тому його формування є проблематичним і в будь-якому разі не буде достатньо обґрунтованим. Так, одні держави вважають за доцільне застосовувати екстратериторіальну юрисдикцію лише в разі вчинення катування посадовою особою (Республіка Ель-Сальвадор), інші — в разі вчинення одного з переліку злочинів, а саме: работоргівля, піратство, незаконне заволодіння транспортним засобом, незаконний обіг наркотиків, продаж образливих публікацій (Республіка Гана). Таким чином, очевидним є те, що перелік відповідних злочинів формується на розсуд окремої держави, і він може передбачати різні за ступенем небезпечності діяння (работоргівля чи продаж образливих публікацій), що не дозволяє визначити критерій, який було покладено в основу вирішення питання про умови екстратериторіальної юрисдикції. Створення ж відкритого переліку в цій сфері також є недоцільним, оскільки це суперечитиме загальним засадам кримінального права — законності та правової визначеності.

Крім того, неоднозначним слід визнати і використання узагальнених формулювань. Проаналізувавши структурну побудову КК, можна дійти

висновку, що відповідальність за суспільно небезпечні діяння, щодо яких можливо було б застосовувати екстратериторіальну юрисдикцію, встановлюється різними розділами КК (розділ I «Злочини проти основ національної безпеки», розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи», розділ IX «Злочини проти громадської безпеки», розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»).

Таким чином, вважаємо, що найбільш вдалим є підхід щодо юридичної конструкції статті закону про кримінальну відповідальність, яка закріплює умови екстратериторіальної юрисдикції в чинному КК, і передбачає такі критерії, як тяжкість вчиненого злочину, наявність відповідного міжнародного договору, а також містить вказівку про те, що відповідне посягання вчинене проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Таке закріплення за своїм змістом є пасивною екстратериторіальною юрисдикцією, яка забезпечує можливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за законодавством України. У свою чергу, з метою забезпечення недопустимості порушення принципу заборони втручання у внутрішні справи держав практична реалізація такої норми зумовлює необхідність укладення міжнародних дво- або багатосторонніх договорів.

Вважаємо, що такий підхід сприятиме вдосконаленню законодавства України з урахуванням вимог щодо забезпечення дієвості принципу універсальної юрисдикції у боротьбі з безкарністю, а також попередженню злочинів.

Варто звернути увагу на те, що редакція ст. 8 КК не позбавлена недоліків, що може спричинити складності в разі її застосування. Так, на думку О. В. Замудрякової, законодавець навмисно не вдавався до більш широкого тлумачення і не визначив у диспозиції ст. 8 КК, що саме необхідно розуміти під поняттям «злочин **проти інтересів України**», сподіваючись на те, що це питання вирішуватиметься залежно від фактичних обставин справи [9, с. 47]. Крім того, можна припустити, що труднощі можуть виникнути під час оцінки відповідного діяння на предмет того, чи вчинено конкретний злочин саме **проти прав і свобод громадян України** у тому випадку, якщо потерпілим від злочину є лише одна особа — громадянин України.

Неоднозначність наведених законодавчих формулювань пояснює і різні підходи до їх доктринального, подекуди розширеного, розуміння. Так, О. І. Моїсєєв вважає, що для цілей встановлення кримінально-правової юрисдикції термін «інтереси України» повинен охоплювати як державні, так і суспільні інтереси. Причому суспільними інтересами потрібно вважати не лише інтереси суспільства в цілому, а й інтереси великих суспільних груп. Зазначене поняття є оціночним і має визначатись з урахуванням обставин конкретної справи. Крім того, автор зазначає, що злочин повинен визнаватися вчиненим проти прав і свобод громадян України в разі, якщо внаслідок його вчинення правам і свободам хоча б одного українського громадянина було завдано шкоди або була створена реальна можливість її заподіяння [10, с. 15].

Слід погодитись із тим, що таке тлумачення відповідає духу права та повністю узгоджується зі змістом принципу захисту, однак на практиці може виникнути проблема щодо застосування норми на підставі запропонованого автором тлумачення у зв'язку з тим, що поняття «громадяни» у ст. 8 КК вжито у множині, а розширене тлумачення норм кримінального права є недопустимим і може призвести до порушення засади *nullum crimen nulla poena sine lege* (немає покарання без закону). Тому, на нашу думку, аналізована проблема може бути вирішена шляхом внесення змін до ст. 8 КК, а саме шляхом заміни слова «громадян» на слово «громадянина».

Таким чином, наведене дає змогу дійти висновку, що нормативно-правове регулювання підстав застосування екстратериторіальної юрисдикції України відповідає доктринальній сутності цієї правової категорії та у цілому узгоджується з вимогами міжнародних стандартів. Водночас належне застосування ст. 8 КК зумовлює необхідність її часткової деталізації.

### Список використаних джерел

1. «Юрисдикція довгої руки» Акта Патріота США [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.pinchukfund.org/storage/students/works/2009/599.doc>.
2. Черниченко О. С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 — международное право; европейское право / О. С. Черниченко. — М., 2003. — 31 с.
3. Перемот С. В. Доктрина впливу та екстратериторіальне застосування конкурентного права: становлення, розвиток та проблеми методології / С. В. Перемот // Держава і право. — Вип. 48. — С. 554–566.
4. Письменський Є. О. Деякі аспекти екстратериторіального застосування кримінального права / Є. О. Письменський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.big-ib.com/book/63\\_kriminalnii\\_kodeks\\_ukraini\\_\\_10\\_rokiv\\_ochikyvan\\_tezi/6823\\_deyaki\\_aspekti\\_ekstrateritorialnogo\\_zastosyvannya\\_kriminalnogo\\_prava](http://www.big-ib.com/book/63_kriminalnii_kodeks_ukraini__10_rokiv_ochikyvan_tezi/6823_deyaki_aspekti_ekstrateritorialnogo_zastosyvannya_kriminalnogo_prava).
5. Лавлинская А. Н. Универсальная юрисдикция и принцип «aut dedere aut judicare» в международной борьбе с морским пиратством / А. Н. Лавинская [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com\\_jcontentplu s&view=article&id=2402:-laut-dedere-aut-judicarer-&catid=109:2010-06-17-09-48-32&Itemid=196](http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_jcontentplu s&view=article&id=2402:-laut-dedere-aut-judicarer-&catid=109:2010-06-17-09-48-32&Itemid=196).
6. Маєвська А. А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / А. А. Маєвська. — Х., 2002. — 18 с.
7. Вихрист С. М. Видача осіб в аспекті співвідношення міжнародного та національного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / С. М. Вихрист. — Х., 2003. — 16 с.
8. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / М. І. Хавронюк ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 557 с.
9. Замудрякова О. В. Проблеми визначення кримінально-правової юрисдикції України щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за її межами / О. В. Замудрякова // Адвокат. — № 4 (115). — 2010. — С. 44–48.

10. *Моїсєєв О. І.* Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. І. Моїсєєв. — Х., 2007. — 20 с.

**Бабанли Р. Ш., Радзівіл А. В. Щодо сутності екстратериторіальної юрисдикції у кримінальному праві**

**Анотація.** У статті розкривається питання поширення правил екстратериторіальної юрисдикції. Проаналізувавши умови практичного застосування правил ст. 8 КК, автори дійшли висновку, що нормативно-правове регулювання екстратериторіальної юрисдикції в Україні в цілому відповідає міжнародним стандартам.

**Ключові слова:** екстратериторіальна юрисдикція, невідворотність покарання, інтереси України.

**Бабанлы Р. Ш., Радзивилл А. В. О сущности экстратерриториальной юрисдикции в уголовном праве**

**Аннотация.** В статье раскрывается вопрос распространения правил экстратерриториальной юрисдикции. Проанализировав условия практического применения правил ст. 8 УК, авторы пришли к выводу, что нормативно-правовое регулирование экстратерриториальной юрисдикции в Украине в целом соответствует международным стандартам.

**Ключевые слова:** экстратерриториальная юрисдикция, неотвратимость наказания, интересы Украины.

**Babanly R. Sh., Radzivil A. V. About Essence of Extraterritorial Jurisdiction in Criminal Law**

**Summary.** This article discovers how rules of extraterritorial jurisdiction are being spread. Having analysed terms of practical application of rules of article 8 of the Criminal Code, the authors came to a decision that in general normative legal regulation of extraterritorial jurisdiction in Ukraine corresponds to international standards.

**Key words:** extraterritorial jurisdiction, unavoidability of punishment, interests of Ukraine.